

מִתְחַבְּרִים

יהדות מתוך הזדהות

פרשת אחרי | גיליון מס 44 | ניסן תשפ"ד

כל התורה סיפור אחד

כל התורה עניין אחד

(תוספתא סנהדרין פ"ז ה"ה)

מבט כללי על פרשיות השבוע והשתלכותם כחלק מהסיפור הגדול של התורה

פרשת אחרי מות: "וכפר על הקודש"

לאהרן וטהר אותו, שנאמר (ויקרא טז) וכפר את מקדש הקדש (שם) וכפר על הקודש.

דברי המדרש מופלאים ומבהילים בביכול הקב"ה הווקק להיטמא בכדי לגאול את ישראל

ברור שיש כאן דברים נשגבים [מסוג המאמר הביאו עלי כפרה שמיעטתי את הירח וכדו'], אבל בכל זאת רשאים אנו לומר מה המסרים שעולים בתחושתנו בקריאת המדרש.

עצם הדבר שהקב"ה פונה ומתגלה לקרוצי חומר הוא עצמו חידוש נפלא שאין לנו כיצד להסבירו, כשהוא הותיר את סימני נוכחותו בארץ טמאה, במיתת הבכורים, יש בכך בחינה של חילול כבודו ית'. שכאילו היה נוכח כאן בכבודו ובעצמו במקום טומאה כזה מלא תועבת מצרים.

ולמרות הכל פעל ה' במצרים בצורה כזאת שהותירה את חותם נוכחותו למרות חילול ה' שבדבר, וזה נחשב בחינת טומאה. ומרוב חיבתן עשה זאת למענם. אולי הכוונה היא לעצם ההתייחסות המיוחדת לעם ישראל, ילודי אשה בשר ודם, שיש בדבר חילול הקודש לאלוקים. שכביכול בא לתת את שכינתו בקרב יצורי חומר וכלשון הפייט: 'ואביתה תהלה מגלומי גוש. מגרי גיא. מדלולי פעל. מדלי מעש. וכו' מזיו שונה. מזהר כבה. מחסרי שכל. מחורשי רשע וכו'.

וכל זאת למען אהבת בניו שהם ראשית תרומתו, גברה מידת רחמיו על כל שיקולי כבוד ה'. אולם על כל פנים, מסקנת המדרש היא, שבסופו של דבר אהרן יבוא לכפר על הקודש.

זאת אומרת שישנה עמידה של כפרה לפני ה', כאשר הכהן שלוחם של ישראל בא לפניו בעמידה של התנצלות בהכרה של הכנעה ובקשת כפרה הדבר מכשיר את מציאות השכינה בישראל. עבודת

פרשת אחרי מות מהווה המשך הכרחי לפרשיות הראשונות של ספר ויקרא לאור הנתונים של נוכחות השכינה בישראל באופן של קירבה מיוחדת כפי שמתבטא בסדרי הקרבת הקרבנות, ולאור המציאות האנושית שמדרך הטבע קורים לבני האדם טומאות שונות כפי שפורט בפרשיות שמיני תזריע ומצורע.

מתבקש אפוא פתרון שיאפשר את הנוכחות התמידית של ה' בתוכנו, למרות השפלות החומרית המתבטאת בעוצמה בטומאות המאוסות.

בפרשת הכניסה אל הקודש בתחילת פרשת אחרי מות, מציגה התורה את הפתרון היסודי. אחת בשנה נכנס אהרן הכהן המכפר אל הקודש, ומקריב חטאת כיפורים לכפר על טומאות בני ישראל, וכן על החטאים והפשעים שגם הם גורמים טומאה הסותרת את המשך שכינת ה' במשכן בתוך בני ישראל, ככתוב (טז, טז) "וכפר על הקודש מטומאות בני ישראל ומפשעיהם לכל חטאתם וכן יעשה לאוהל מועד השוכן אתם בתוך טומאותם". כלומר שעיקר הכפרה היא על הקודש שנצרך לכפרה בשל היותו שוכן בתוך טומאות בני ישראל. ומצאנו מדרש מופלא ונשגב הקשור גם לחג הפסח ממנו אנו נפרדים, ומתחבר לפרשתנו.

וכך אמרו במדרש רבה בפרשת בא (שמו"ר טו, ה) 'אמר רבי שמעון גדולה חובתן של ישראל שנגלה הקב"ה במקום עבודת כוכבים ובמקום טנופת ובמקום טומאה בשביל לגאלן, משל לכהן שנפלה תרומתו לבית הקברות. אומר, מה אעשה, לטמא את עצמי אי אפשר, ולהניח תרומתי אי אפשר מוטב לי לטמא את עצמי פעם אחת, וחוזר ומטהר ולא אאבד את תרומתי. כך אבותינו היו תרומתו של הקב"ה, שנאמר (ירמיה ב) קדש ישראל לה' וגו', היו בין הקברות שנאמר (שמות יב) כי אין בית אשר אין שם מת, ואומר (במדבר לג) ומצרים מקברים, אמר הקב"ה היאך אני גואלן, להניחן אי אפשר מוטב לירד ולהצילן, שנאמר (שמות ג) וארד להצילו מיד מצרים, כשהוציא קרא

ישראל בכלל ועבודת כהן גדול ביום הכיפורים בפרט, אחד האופנים שנכלל בה הוא עבודת החטאת, שבאה על כך שה' שוכן אתם בתוך טומאתם. וצורתה היא שהנבראים עומדים לפני ה' בעמידת התנצלות, שמצד האמת אין הם ראויים להיות קרובים אליו והם

באים בהכנעה וביטול והכרה עמוקה שאין הם זכאים, והכרה וביטול זה מצד האדם מכשירים את האפשרות שה' כבר יכול להיות נוכח ובקירבה עמיהם. וזה נרמז ב'וכפר על הקודש'. שיש כאן כפרה על המציאות שה'קודש' שוכן בתוכם.

ייבוי במקרא

הערות ורעיונות בפרשיות השבוע

(יח, ד) **אֶת מִשְׁפָּטֵי תַעֲשׂוּ וְאֶת חֻקֵּי תִשְׁמְרוּ לְלִכַּת בָּהֶם אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם: (ה) וְשָׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֵּי וְאֶת מִשְׁפָּטֵי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּם הָאֲדָמָה וְחֵי בָהֶם אֲנִי יְיָ.**

וב'תורת כהנים' (ספרא פרשת אחרי מות פרק יג אות ט) את משפטי תעשו אלה הדברים הכתובים בתורה שאילו לא נכתבו בדין היה לכתבן, כגון הגזלות והעריות וע"ז וקללת השם ושפיכות דמים, שאילו לא נכתבו בדין היה לכתבן. ואלו שיצר הרע משיב עליהם ואומות העולם עו"ג משיבין עליהם, כגון אכילת חזיר ולבישת כלאים וחליצת יבמה וטהרת המצורע ושעיר המשתלח שיצר הרע משיב עליהן ואומות העולם עו"ג משיבין עליהם, תלמוד לומר אני ה' חקתים אין את רשאי להשיב עליהם.

רש"י בפרשת קדושים (כ, כו) מביא את דברי ה'תורת כהנים' הידועים שנאמרו בקשר לפסוק שנאמר שם בפרשת עריות הבדלתי אתכם מן העמים להיות לי, אולם הם נכונים לכל חוקי הקדושה: 'רבי אלעזר בן עזריה אומר מניין שלא יאמר אדם נפשי קצה בבשר חזיר, אי אפשרי ללבוש כלאים, אבל יאמר אפשרי ומה אעשה, ואבי שבשמים גזר עלי'.

נראה הכוונה שהאדם צריך לקיים את המצוות באופיים הנכון והמדויק, ואם יקיים אותם בגישה אחרת אין זה קיום נכון. והנה מצוות קדושה (שעיקרם איסורי אכילה ואיסורי ביאה) צריך לקיים כדי להתנזר מעל החומר ולהתקדש בקדושת ישראל, ולא להיות שקוע בחומר שזה סטייה מתכלית היהודי.

ואם יסבור האדם שגם מצוות שנובעות מקדושה, הם בסדרו של עולם וגם נטיית הלב והחומר היא מנוגדת לאיסורים אלו, הרי אין זה קיום נכון. כי מצוות של קדושה צריך לקיים מתוך הרגשה שמצד החומר היה נכון לעשות כן אלא שרגשות הקודש שיש בו כיהודי איש ה' איש רוח נעלה, הם שמרחיקות אותו ממעשים אלו והוא מתעב אותם. והיינו "אפשי ואפשי" אלמלא רגש הקדושה שהיהודי זכה לו, אבל וודאי אחר שזכינו להיות קדושים אנו מתעבים בשר חזיר ואי אפשר לנו בבשר חזיר, עובדה. אם ח"ו נאכל בשר חזיר בשוגג או באונס נרגיש סלידה ובחילה מעצמינו.

והרמב"ם בשמונה פרקים מוכיח ממימרא זו שמצוות 'שמעיות' עלינו לעשות מצד הציווי בלבד ורק מצוות שכליות צריך לעשות מצד טעמים. אמנם הג"ר רבי ישראל סלנטר ב'אור ישראל' (אגרת ל') מביא דברי הרמב"ם, וכתב על זה שבכל זאת גם במצוות השמעיות צריך רגש של שמיעה בקול ה', ולא לפעול כמו עבד נרצע ללא הרגשת הלב.

ולפי דברינו יש לבאר יותר שאף הרגש המדויק של המצוה הוא באופי של התקרבות אל ה', ובא לשלול שלא תהיה הכוונה כפורש מדבר שאינו סובל ומנוגד לאנושיות טבעית, כי לא כן הוא. כי מצד הטבע הוא מאכל ראוי, ורק מצד הקדושה המיוחדת הנדרשת מיהודי, נתבע לפרוש מאיסורי מאכלות ואיסורי ביאה. שאלו נכללים בגדר קדושה, כמו שרואים בספר קדושה ברמב"ם שכולל שני עניינים אלו. וזו הכוונה אבי שבשמים גזר עלי, שבכדי להיות קדוש ויוכל להתקרב אל ה' עליו לפרוש מאיסורים אלו.

וסופר לי מעשה אודות איש המוני חילוני רחוק מתורה ומצוות שהוביל חבורת יהודים יראים, ובדרך סיפר שנוהג לנסוע לחו"ל ולבלות עם הנכרים, ומדבריו עלה שנכשל בחמורות רח"ל, וכאשר הזדעזעו מדבריו, לא הצליח להבין מה רוצים ממנו - אני לא פוגע באף אחד וכולם מרוצים, ואף שאמרו לו שכן ציווה ה' בתורה, לא הצליחו ליישב את לבו, וחזר וטען בתמיהה גדולה, מה איכפת לאלוקים שאני נהנה. ולא ידעו מה לומר לו. וזאת משום שגם הם לא ידעו להגדיר לעצמם גדר איסורים אלו. וראוי שלפחות כללות מצוות התורה יהיה מסודר על הלב, ואף אם "גוי גמור" השקוע בבהמיות לא יבין זאת, לפחות כלפי עצמינו תהיה התשובה ברורה, שיהודי הוא איש קדוש שנבחר לתפקיד נעלה, ממלכת כהנים וגוי קדוש, והוא קרוב אל ה', ולכן אסור לו לטמא עצמו בהנאות שפלות ומעשים גסים ומכוערים.

פרק ל – נסיונות החיים

נתיבי החיים של יהודי, כרוכים לרוב במאמצים והתמסרות ונתינת לב, ולפעמים השמיעה בקול ה' וההליכה בדרך התורה באים על ידי הבלגה על קושי ועל ידי ויתור על נטיית הלב והתגברות על היצר, ודווקא מאופנים אלו נחשב האדם לעבד לה' הנכנע אליו ומציית לו. ובהתגברותו על מפריעים נידונים מעשיו כמעשה אדם בעל צלם אלוקים אשר קובע את דרכו מתוך בחירתו החפשית, ורק באופן זה הוא נעשה שליט ומלך על עצמו.

אך לעיתים מזמנים לו לאדם מן השמים מהמורות וקשיים החורגים מהשיגרה, המעמידים בפניו התמודדות בדרגה יותר קשה ממה שהורגל אליה. מצבים אלו בחיים מהווים מצד אחד הזדמנות נשגבה, ומאידך יש בהם סכנה עצומה, אלו הם שעות מבחן הדורשות מן האדם התאמצות מיוחדת והתגברות בנפשו לעמוד בנסיון.

עבור האדם החפץ להתקדם ולהתעלות בהר ה', מהווים מאורעות כאלו הזדמנות פז להוציא לפועל את השקפותיו הנעלות ולבטא את דרגותיו בנאמנותו להשי"ת, ובכך לקבוע את מציאותו במעלה יותר רמה, אחר שכבר עמד בנסיון בפועל.

מציאות זאת שסדר החיים מלווה במצבים של נסיונות, היא דבר שנחוץ לו לאדם שידע אותו מראש, שבכך יקל עליו לעמוד בהם, כי כאשר יבוא בפניו הקושי בקיום התורה והמצוות ויזכור כי הכל רק נסיון ומבחן ודאי ישיש להוכיח כי יכול יוכל לה. ויתבונן כי הנה ה' נצב עליו וממתין לו כאב המנסה את בנו ומצפה לראותו עומד בו בהצלחה, וכמה נחת רוח יהיה לפניו יתברך כאשר יעמוד בזה.

וצריך האדם להתכונן ולדעת שהשלב הראשון בכל כניסה לעבודה הוא מסירות נפש, וצריך שתהא החלטה וקביעה בנפשו שנלחמים ולא מוותרים, ואכן אם מתקשקש על שלו בעוז, זוכה לאחר מכן להגיע למנוחה ולשלווה, ולהיות עולה ומתעלה. ונוסף לזה, על ידי עצם ההתמודדות נעשה מלומד מלחמה לנצח במלחמת היצר.

ויוכל האדם להתחזק ולעמוד בנסיונות כשידע שהנסיונות מרוממים אותו, וידע שכל מציאותו של עם ישראל נרכשה בדם הנסיונות. הקב"ה בחר באברהם אבינו ע"ה רק לאחר שבחנו וצרפו בעשרה נסיונות, ורק לאחר שעמד בהם בתוקף איתנותו ומצאת את לבבו נאמן לפניך' כרת עמו הקב"ה ברית אהבה וידידות, ומכך נוצר המציאות של עם ישראל. בכל פעם שמגיע אדם לידי נסיון ועומד איתן ומחזיק בדרכו, מתגדל ונעשה מציאות יותר רוממה, ורוכש קנייני קדושה ותורה בנפשו. כל עמידה בנסיון וויתור מעצמו למען השי"ת, יש כאן נתינה של עצמו לה' ועל כן נכנס לחלקו ונעשה שלו ומתקדש בקדושתו יתברך, וכמידת הקושי והויתור כן היא מידת התעצמות הקדושה בנפשו ובעצם מציאותו.

אמנם למרות כל המעלות שהאדם זוכה להם על ידי הנסיונות, הרי מאידך מהווה כל נסיון גם סכנה עצומה, שמא ח"ו לא יעמוד בדבר. ועל האדם לברוח מן הנסיון כמפני האש ואף אם סבור הוא שיעמוד בזה, אסור לו ליטול אף סיכון קל שבקלים שמא ח"ו יעבור את פי ה' קטנה או גדולה. ועל כך אנו מתפללים בכל יום 'ואל תביאני לידי נסיון'. ואמרו חז"ל: אמר רב יהודה אמר רב לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון שהרי דוד מלך ישראל הביא עצמו לידי נסיון ונכשל (סנהדרין קז.). ואמרו שהוא עצמו הצטער והתחרט על הבקשה של 'בחנני ה' ונסני צרפה כליותי ולבי'. שלמרות שהיה רצונו להתקדש ולהתעלות על ידי הנסיון, וכמו שאמר 'צרפה כליותי ולבי', כלומר שעל ידי העמידה בנסיון יעשה מציאותו מטהר ומצורף מכל סיג, בכל זאת אסור לאדם להביא עצמו לסכנה רוחנית זו.

ומאידך, על האדם לדעת שכל מיני מצבים של נסיונות הבאים על האדם, אין הם הוכחה על היותו שפל וירוד, ואין בהם כלל ביטוי של גנות וקטנות. ולא יבהל ואל יפול ברוחו, ואל ירפה הדבר את ידיו, כי זהו טבעו של האדם שהוא 'יעלו שמים ירדו תהומות'. ואדרבה איתא בחז"ל 'כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו'. ולפעמים הדבר נובע שמכיון שכבר הוכיח את עצמו בדרגה הראשונה, מזמינים לו עתה מן השמים התמודדויות יותר קשות. וכעניין הכתוב - למען ענותך לנסותך לדעת את אשר בלבבך התשמור מצוותיו אם לא (דברים ח, טז).

וכאשר האדם זוכה לעמוד בנסיון הרי הוא כאמור מתעלה ומתעטר ברוממות, ואיתא במדרש (בר"ר נה, א) שנסיון הוא מלשון 'נתת ליראיך נס להתנוסס', כלומר נס מלשון הרמה והגבהה. כי על ידי שעומד בנסיון הריהו מתגדל עתה במדרגה יותר גבוהה ונעלית. ואלו המעלות שהיו אצלו רק באופן של בכח מתעצמים במהותו ונעשה מציאות של קדושה. כי ככל שהאדם מתאמץ יותר ומתמסר לדבר ה', הריהו קונה ורוכש את המעלות בעצמותו. וכפי שהיה בעם ישראל, שעל ידי שעמדו בנסיון של 'לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה' נעשו 'קודש ישראל לה' ראשית תבואתו' (ירמיה ב).

סדר מעלות הקדושה בפרשיות ספר ויקרא (ב)

"אני ה' אלוקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים"

כמו שנתבאר בפרק הקודם, בתורה נמצא כמה פעמים בהם נזכרת יציאת מצרים כסיבה כללית לקיום המצוות בסגנון של - 'אני ה' אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים'. וביארנו שהם פסוקי מפתח ראשיים, שבאים לנמק את כללות חובת היהודי כלפי ה', וכסיבה לחייב אותו במצוות הנזכרות באותן הפרשיות הסמוכות. וביארנו את ארבעת המקומות הראשונים בעשרת הדברות, בפרשת תצוה, בפרשת שמיני, ובפרשת קדושים. וכעת נבאר את המשך עליית מדרגות הקדושה בספר ויקרא, שבכל אחת מהן התורה מדגישה את יציאת מצרים כסיבה המחייבת ל'משפחת' ציוויים אלו.

וצריך לבאר שה' אני ה' אלוקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" שבפרשת קדושים. בא לרגל הדרגה המיוחדת בגדרי הקדושה, שמחייב אותם לשמור את חוקי ה' שהם הנהגות קדושות ומרוממות. ואף שנזכרים בפרשה זו גם עניינים של בין אדם לחבירו ובין אדם לעצמו, כגון לא תגנובו, זה דרגה אחרת מציווי ההנהגות והמשפטים של פרשת משפטים, כי בספר שמות הם חייבים מצד היותם עם ה' להתנהג כפי משפטי האלוקים בצדק ובמשפט. אבל כאן המצוות באות בתור הנהגות רוממות של הקרובים אל ה', טכסיסי אצילות של רוזנים ובני מלכים, שמחייב אותם רק לקדושו אשר סביביו, ורק משום שעתה הגיעו לדרגה כזו של קירבת ה' מצב זה מחייב אותם בהנהגה רוממה כזו. [ובוודאי שנובע מזה גם דרגות יותר רמות של חיוב ויותר דקדוקים בפרטי קיומם.]

ויש עוד לבאר שמאותו הטעם דרגה זו של פרשת 'קדושים תהיו' הינה גם יותר רמה ושלב יותר נעלה מדרגת 'והייתם לי קדושים' שנאמרה בפרשת שמיני, כי בפרשת שמיני זוהי קדושה של פרישות שיסודה ברוממות הנפש של האדם, שמצד מידת העדינות והקדושה, מתבקש ממנו לפרוש ממאכלות אסורות, ומן העריות [של פרשת אחרי] ובכך הוא מובדל מדרגת החומריות והגסות של אומות העולם. שמכיון שבני ישראל קרובים אל ה' עליהם להיות קדושים גם כן, זוהי פרישות שבאה מצד צד הקדושה שיש אצל כל יהודי.

אבל דרגה יותר רמה היא כאשר מרוממים את סדרי חיי החולין עצמם שיתכווננו לסגנון של אצילות והנהגת קדושה עליונה, בהנהגה נבדלת וגבוהה ממה שיש ברגשי וסדר חיי האדם החי בזרימה טבעית פשוטה. זו דרגה יותר גבוהה שאפילו בנוגע ל'בין אדם לחבירו' כובש אותו רעיון הקדושה הנובעת מתוך נוכחות ה' בקרבנו, להתנתק יותר ויותר מאנוכיות עצמית, ובוזה מדביק את הנהגתו בקדושה של הקב"ה. זוהי דרגת הקדושה של 'ושמרתם את כל חוקותי ועשיתם אותם'.

וכן התוסף כאן בפרשת קדושים גדר ושלב נוסף באיסורי עריות, שהרי עצם האיסור כבר נאמר לאדם הראשון ובני נח, כמו שדרשו בסנהדרין (נו, ב), וכן נשנה בהר סיני 'לא תנאף', ובספר הקדושה 'ויקרא' נתוספו עוד שני דרגות, האחת בסוף פרשת אחרי שכאמור היא נמשכת מהדרגה של 'והייתם קדושים' האמורה בפרשת שמיני, ועל גבי זה באה הדרגה היותר רמה של פרשת 'קדושים תהיו'. והגדרתה נראה על פי האמור בסוף פרשת קדושים אחר פרשת העריות - (ויקרא כ, כב) 'ושמרתם את כל חוקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם וגו'. והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה' ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי'.

בפסוקים אלו מתבארת דרגת הקדושה של פרשת קדושים שהיא יותר רמה ממה שנאמר בפרשת שמיני, ויש כאן הבחנה יותר נעלית של 'והייתם לי קדושים' 'ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי'. ומצד זה מתחייבת הפרישה המוחלטת מן העריות כפי שקבעה תורה בפרשה זו, וכן נאמרו רק כאן חיובי המיתה המפורטים לעוברים עליהם.

בפרשת אמור אנו מוצאים פסוק נוסף המזכיר את יציאת מצרים (ויקרא כב, לב) 'ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם. המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים אני ה'.

כאן נוסף שלב בקדושת ישראל הבאה מקירבת ה' שכבר מחייבת 'ונקדשתי בתוך בני ישראל'. וכן בפרשיות הסמוכות נאמר כמה פעמים בדיני בעלי מומין, וטומאת מקדש וקדשיו - 'ולא תחללו את שם קדשי'. כי דרגת קדושה זו מחייבת 'קידוש השם'. וכן מצוות המועדים הסמוכה לה היא קידוש השם, וכפי שאומרים בתפילת שבת ויו"ט 'וינוחו בו' - וישמחו בך - ישראל מקדשי שמך'.

ו. השלב הבא הוא האמור בפרשת בהר לאחר מצוות איסור ריבית - (ויקרא כה לח) 'אני ה' א-להיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לא-להים'.

זהו פסוק הסיכום לכל פרשיות שמיטה ויובל שקדמו לה. ופסוק זה מיוחד בכך שהוא כבר מציין אחר יציאת מצרים את המטרה לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלוקים.

פסוק זה עוסק בדרגה הנעלית ביותר בקיום המצוות, שעם ישראל דר עם ה' בארצו ושם הוא להם לאלוקים, כרעהי הבאה לדור בבית הדוד והוא פורש עליה את כנפיו.

ארץ כנען היא ארץ ה' שנהיה לנו לאלוקים, שאפילו בעת עסקנו בחיי החולין ועבודת השדה נקבע ונסדר אותם על פי סגנון החיים האלוקיים, והיינו מצוות שמיטה ויובל.

סיום המאמר וסיכום בגיליון הבא בעזרהש"ת.

"התחברות"

עלון לחידושי תורה בהלכה ומקרא ורעיונות בהשקפה ובמחשבת היהדות

מאשר חנני ה' - יחיאל משה ורטהיימר

לקבלת העלון ולהערות: hitchbrut@gmail.com

ממפעלות

בית המדרש "טוב לבב"

לשמו ולזכרו וברוחו

של הגאון רבי לייב מינצברג זצ"ל

בעל "בן מלך".

